

Varia epigraphica Iudaica

מאת משה שְׁנֵבָה

V

פרופ' סוקניק פרסם בקדם ב' (1) מאמר: מערות-קברים יהודיות בסביבות נחל קידרון. בין הגלוסקמאות שנמצאו במערה השניה (ליד בית-הקברות של שבט הבודים מבני צואחיר במורד הצפוני של ואדי אלאחמדיה) יש אחדות, שעליהן חרותות כתובות. בייחוד מעניינת הגלוסקמה מס' 4 שנתגלתה באתר, בתוך הכוך השמאלי שבחדר I²). סוקניק מתאר שם (עמ' 28) את הגלוסקמה ואת הציורים שעליה ומוסיף צילום יפה בלוח ב': נראה לעיין כי הגלוסקמה היא יחידה במינה בין השמונה-עשרה שהחופרים מצאו באתר. היא נהדרת בעיבודה ובציורים שעליה.

רצוני להעיר הערות אחדות לכתובות שעל גלוסקמה זו (3) ושעליהן דן סוקניק בפרוטרוט שם עמ' 28 ואילך. הן כתובות על שלושה לוחות, tabulae ansatae, המסודרים בין העמודים הימני והשמאלי בגובה אחד, אם כי הלוחות אינם שווים בגודלם, והאמצעי סנטימטרים אחדים מתחת לגובהם של שני החיצוניים. אין ספק שהציור והכתב נעשה ביד אחת ובזמן אחד. הכתובות המסודרות בסמטריה מודגשת צריכות להכיל את שמות הנפטרים שעצמותיהם לוקטו בגלוסקמה אחת כולם בסדר ידוע, מתעוררת הבעיה, אם יש לקרא בכל tabula לחוד שו' א' ואחר כך שו' ב', או לקרא שו' א' של לוח א' ו-ב', אחר כך שו' ב' של שני הלוחות האלה ולבסוף לוח ג' לפי סדר שורותיו. כתוב עליהם כך:

CAΛΩ
ΜΑΡΙΑ

ΙΩΧΦ
ΚΟΡΑCΙΟΝ

ΙΩΧΦΚΑΙΕΛΙΕ
ΖΕΡΑΙΔΥΜΟΙ

סוקניק רואה בטכסט שני הלוחות העליונים ארבעה שמות פרטיים, Καλώ ויוסף הם ההורים ומריה וקוראסיון הם שמות שתי בנותיהם. מוזר הוא ששם האם נזכר לפני שם האב. הנוהג הוא לפי הסדר: האב קודם. אמנם אפשר היה לשער שזכרו בסדר מותם, היינו ש-Cαλώ מתה ראשונה ובעלה אחריה. אך אין זה מתקבל על הדעת. בכלל אין כאן ארבעה שמות; לכל היותר קיימת אפשרות לפרש שלושה שמות, כי κοράσιον אינו נראה כשם פרטי כלל, עכ"פ לא יכולתי למצוא אותו בשום מקום. בו בזמן שביוונית של הברית החדשה המלה מצוייה בהוראת נערה, ילדה. בת יעיר, ראש בית-הכנסת של אחת מערי הגליל נקראת κοράσιον (4) ובת הירודיאס הדורשת את ראשו של יוחנן המטביל נקראת κοράσιον (5). ב-LXX השימוש רגיל (6). על-ידי-כך מתברר, באיזה סדר יש לקרא את הכתוב בטבלאות בעלות האזנים, Μαρία κοράσιον שייך יחד. מריא זו מתה בגיל של נערה. בת יאיר הנקראת κοράσιον בברית החדשה היא בת שתיים עשרה (7). מציינים אותה כנערה לא נשואה. פרט זה מחייב המשפחה מתאים לפרט אחר שצויין בטבלא השלישית, היינו שיוסף ואליעזר היו תאומים, δίδυμοι.

(1) ר' עמ' 23 ואילך.

(2) עיין בציור בעמ' 27 שם. בחתך א-ב ניכר מצב הגלוסקמה כפי שנמצאה.

(3) ראה את ההעמקה ציור ג' בעמ' 30 מס' 1.

(4) ר' מתיא ט', כ"ד, כה'; מרקוס ה', מ"א-מ"ב.

(5) מתיא י"ד, י"א; מרקוס ו', כ"ב.

(6) עי' סוקניק שם עמ' 29. (7) מרקוס ה', נ"ב.

סוקניק רואה ב־*Calώ* וביוסף את הורי שלושת הילדים שנזכרו. אך פירושו נתקל בקשי, שהאם נקראת ראשונה. יש לשקול אפשרות אחרת. המלה *Calώ* אפשר לפרשה: שלום. ברכת הפרידה מכל המתים שעצמותיהם לוקטו; היא עומדת בראש ושייכת לכלם יחד. ה־*M* של *Calώ* או *Calώμ* נפלה היות ר־*μ* בסוף מלה יוונית אינה נסבלת בקלות. כידוע מנסים להמנע בלשון זו מכל הקונסוננטים בסוף פרט ל־*σ*, *Ϸ*, *ν*. בבית־שערים אנו קוראים כתובת שזו לשונה: *Calώμ [Iωσήφ] μιλκός* היינו: שלום, יוסף הקטן⁸. הברכה הועמדה בראש הכתובת ופונה אל הנפטר ישר כשהוא נקרא בשמו ובמלת אהבה או הקטנה הדמיון לכתובתנו בולט. אם השערתנו נכונה היא, אין להניח כי יוסף שבשו' א' הוא האב אלא זה הוא אחד מהבנים שמת קודם וכשנולדו תאומים לאותה האם — אחרי מותו של אותו יוסף—נתנו לאחד מהם את שם הילד הנפטר. הגלוסקמה עם קישוטה המיוחד נראית עשויה באופן מיוחד בשביל ארבעת הילדים, שנפטרו להוריהם כנראה במשך זמן לא רב. המשפחה שומרת על אוצר השמות היהודיים, אך היא מיוונת במדה חזקה וההתייוונות הזאת בולטת הן באופי הציורים הן בשימוש הלשון (ע' *κοράσιον* ו־*δίδυμοι*) ובטראנס־קריפציה של הברכה העברית — אם פירושו נכון.

באותה המערה נמצאה גלוסקמה מס' 16 המתוארת בפרטיה על ידי פרופ' סוקניק⁹. על המכסה השטוח כתובת באותיות עבריות¹⁰ א י ד ס או א ו ד ס. המחבר משער שאם הקריאה ב"יוד" נכונה, הרי אפשר לראות בכתוב טראנסקריפציה של השם היווני *Aίδας*. אולם שם זה הוא שם השאול או מלך השאול ובעיקר הוא מצוי בלשון השירה¹¹ ואין בשום אופן להניח כי אחד מבני האדם שבתקופה היסטורית ייקרא בשם זה. אחד היסודות של האונומוסטיקון היהודי בתקופה ההלניסטית־רומית וכן בתקופה מאוחרת יותר הוא, כי הוראת השם תמיד ברורה לנותניו והוא ניתן ככוונה ובתודעה. ובאמת אין שם יווני שנמצא שיש בו היסוד *Aίδης* או *Aίδας*, השם יותר דומה לשם עברי־יהודי. קריאתו תלויה בקריאת האות השניה, האם היא י או ו? עיון בציורי הכתובות¹² העבריות מלמד שהיו"ו גבוהה — בערך כאותיות הרגילות — והיו"ד ביחס אל היו"ו קטנה יותר; במס' 2 ו־3 אפילו קטנה הרבה יותר. גם בכתובתנו האות השניה קטנה ביחס לאחרות. יש לבכר את הקריאה אידס. היינו, אם ננסה לעשות טראנסקריפציה לשם היהודי הזה. *Idης* או *Idας*. הסופיכס *ας*—*ης* בא בתלמוד בכתב *ס* או *ס*, כידוע, השם *אָדָא* או *אָדָא* בתלמוד ידוע. אחד מהאמוראים הוא *אָדָא* או *אָדָא* דקסרין¹³. לפנינו איפוא שם יהודי רגיל בעל סופיכס יווני בדוגמת מתיא שנהפך למתיאס או שם התנא לויטס איש יבנה. כל השמות שבכתובות מערה זו אין ביניהם אף אחד שיהא יווני מאחר ש־*κοράσιον* אינו אלא ציון גיל. השם אידס, שנראה היה כי אין לו חבר בכתובות, יש להעמידו ליד שם יהודי הנזכר דווקא בכתובות דורא־אברופוס היהודיות בשתי צורות, הן בארמית הן ביוונית¹⁴.

(8) זה מספר 34 מבין כתובות בית־שערים. שלום נמצא בסה"כ 14 פעם ככרכה לנפטרים. מהן 5 פעמים בכתב יווני. דומה לכתובתנו זו מספר 131 של ב"ש.

(9) קדם ב' עמ' 29. (10) ראה שם עמ' 30 ציור ג' מס' 7.

(11) העובדה כי מלך המלוטים מימי הֶיֶסְאוֹס נזכר, אינה נותנת רשות להניח כי השם היה בשמוש בתקופה היסטורית.

(12) עי' שם עמ' 30 ציור ג' מס' 2; 3; 4.

(13) ראה ירוש' ברכ' ספ"ד, ה' ע"ג.

(14) אני משתמש בהוצאה החדשה ביותר של הכתובות, בזו של חברי פרופ' סוקניק בספרו:

בית־הכנסת של דורא־אברופוס וציוריו (הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תש"ו).

בכתובת א' שו' 4 ואילך¹⁵) אנו קוראים: בקשישותה דשמואל כהנא בר ידי ארכון וכו'. בכתובת היוונית א'¹⁶) אותו האיש נזכר בוז הלשון: Σαμουήλ Εἰδδέου πρεσβύτερος. אין ספק בזהותם האישית של בעלי שני השמות. הטראנס-קריפציה היוונית מוכיחה, כי ה"יוד הקונסונאנטית שבצורה הארמית התבטאה ביוונית כווקאליס. יש אפוא רשות להניח כי גם צורה אידי היתה קיימת, כפי שכבר העיר שם סוקניק (עמ' קנ"ו). הוא מזכיר מקרים מקבילים כמו אישי השווה ל'ישי'¹⁷) ומזכיר גם את הפסוק (עזרא י', מ"ג) ששם אמנם כתוב ידו, אך הקרי הוא יד'י. יש לשים לב לדגש שבדלת המתאים ל-dentalis הכפולה ב-Εἰδδέου. מעניין לראות את המסורת שב-LXX: B נותן את הנוסח ΔΙΑ, היינו האותיות בסדר הפוך. הכוונה היתה ל-ΙΑΔ¹⁸), בו בזמן ש-A קורא Ιαδεί. שתי המסורות שמרו אם כן כל אחת על צורה אחת מהמקובלות: B שמר על הווקאלית, ו-A על הקונסונאנטית. התלמוד שמר כנראה רק על הצורה אדא או אידי— זה כתיב השם של רב אדא דקסרין שחי בשנות 270–320 בערך¹⁹). הוא עלה לא"י מבבל, אמנם ה"א ידס מירושלים הוא קודם לבעל השם הזה מדורא-אברופוס כמאתים שנה ולרב אידא בעוד מאה שנה, אך יש לראות בצורות אלה שם אחד. מוקשה רק הצורה של הגנטיווס שבכתובת דורא Εἰδδέου. ה"א שבראש השם הוא במובן הפוניטי שווה ל-ε. הסופיקס -έου מרשה להניח כי התקיימה צורה Εἰδδέας; גם Εἰδέης אין מן הנמנע²⁰). הצורה אידס שבכתובת ירושלים מרשה להניח, כי ביוונית היתה קיימת צורה Ιδας, השווה לאידא כמו שיש מתיא על יד Ματθαίας ומתי על יד Ματθαῖος²¹). ε- שב-Εἰδδέας אחרי ה-δ השנייה אפשר שהיא תעתיק של ה"יוד של הסיום שבאידי ואליו נוסף הסופיקס ος או ας. שני בעלי השמות אדא-אידי, הן זה מירושלים— אידס— הן זה מדורא-אברופוס— Εἰδδέας— נזכרים בצורה הנובעת ישר מצורת השם השמית, אך לשניהם יש סופיקס יווני. אם כן הוא הדבר, הרי גם השם הזה— אידס— הוא שמי-ארמי ואין בין שמות המערה הירושלמית אף שם יווני אחד, אלא כלם יהודיים הם.— לפי כל הנאמר בגלוסקמה זו, המיוחדת ביופיה, נלקטו רק עצמות ילדי המשפחה והשמות הם שמות של הילדים בלבד.

15) עי' סוקניק, שם עמ' קנ"ב, ועי' בציור 55 עמ' קנ"א. אני מקבל את נוסחו של סוקניק.

16) שם עמ' קנ"ו, עי' לוח ג' 1.

17) ר' דה"י א', ב', י"ב, י"ג.

18) ייתכן שהמעתיק היה בעל השכלה יוונית ולכן במקום השם היהודי נכנס לעטו שמו של האל

היווני באקוסטיווס.

19) השווה למשל ירוש' ברכ' שם.

20) מותר להניח גם צורה Εἰδέος שהיא אמרית כאן, ב-ultima barbaries; אך יצירת השמות הנקראים בכתובות היווניות של דורא (עי' סוקניק שם עמ' קנ"ו ואילך) אינה חורגת בדרך כלל מהמסגרת הרגילה של השמות שבכתובות א"י. לטובת הצורה Εἰδέης אפשר לרמוז לשם התומרי ידא שבטרנסקריפציה היוונית הוא Ιάδης, עי' Die Wolf Goldmann Palmyrenischen Personennamen עמ' 25. Clermont—Ganneau, Recueil IV עמ' 78 מזכיר כתובת ממסופוטמיה. Αδδού 'Αδέου μνημῶν למי לידזברסקי (Ephemeris I p. 217) גם כאן הכוונה לאד'י.

21) על צורת שמות מקוצרים יהודיים והסופיקסים השונים שלהם דנתי ב"ידיעות" שנה י' עמ' 106 ואילך. היהודי 'Ιεδδοῦς הנזכר במסירוסים של זינן (מפירוסי קאירו מס' 59018) נראה שלא שייך לשם זה. דגש היה בתוך ה-δ של שם זה, אך קרוב יותר לחשב על יסוד עברי של ידוע.